

Валентина БІЛЯЦЬКА

ГРОТЕСКНИЙ РОМАН У ВІРШАХ В. ГОНЧАРЕНКА: ПРОБЛЕМА ЖАНРОВОЇ СВОЄРІДНОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вип. 2 (36) 2016

УДК 821. 162. 2. – 13. 09

Біляцька В. Гротескний роман у віршах В. Гончаренка: проблема жанрової своєрідності; 13 стор.; бібліографічних джерел – 14; мова – українська.

Анотація. У статті вперше розглянуто роман Валерія Гончаренка «Парад химер в Кіровограді», який у жанровому підзаголовку визначено як гротескний роман у віршах. Акцентовано на жанровій своєрідності твору, проблемах, притаманих роману: формальних (обсяг, архітектоніка, зображально-виражальні засоби) та змістових (пафос, ідейна й проблемно-тематична спрямованість), рівні художньої майстерності, конструктивних рисах гротеску.

В основі сюжету роману у віршах мотив мандрівки національного героя козака-характерника Мамає вулицями й площами міста Кіровограда (Кропивницького), у якому порушуються масштабні негаразди суспільства за часів незалежності, тому й домінує викривально-сатиричний (нерідко доведений до сарказму) пафос у зображенні життєвих реалій сучасності, засуджується недалекоглядність і безпам'ятство нащадків.

Ключові слова: роман у віршах, гротеск, жанр, Мамай, сюжет, мотив.

Кінець ХХ початок ХХІ століть в українській літературі ознаменований експериментуванням письменників з жанрами, формою та стильовим оформленням романів, зокрема й романів у віршах. Художній дискурс про козака Мамає – мандрівника, воїна, мудреця, характерника в одній особі, започаткований химерним романом О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Козак Мамай та чужа молодиця» (1958), продовжено в сучасному українському ліро-епосі: В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив» (роман у віршах, 1984), В. Гончаренка «Парад химер в Кіровограді» (гротескний роман у віршах, 2000) і Л. Горлача «Мамай» (історичний роман у віршах, 2010).

Твори В. Бровченка, В. Гончаренка й Л. Горлача – це романи у віршах, пов'язані з естетикою гротеску, сатири, бурлеску, іронії, головним героєм яких є козак Мамай, а підґрунтям сюжету – мотив подорожі. Кожен митець по-своєму моделює жанр, однак тексти відрізняються низкою формальних та змістових показників, рівнем художньої майстерності авторів.

Осмислення жанрової своєрідності, конструктивних рис гротеску в романі у віршах «Парад химер в Кіровограді» В. Гончаренка становить науковий інтерес, адже твір є зовсім недослідженим (як і інші романи у віршах про Мамає), про нього згадувалося в основному у виступах автора та публіцистичних замітках.

Авторське визначення «Параду химер в Кіровограді» – гротескний роман у віршах – є свідомою настановою на творення нової модифікації жанру, яка якнайглибше б розкрила ідейно-тематичне й проблемне навантаження. Жанрова модифікація, на думку Т. Бовсунівської, «найбільше залежить від світоглядних видозмін та підвидомих імпульсів письменника, які часто дуже важко ідентифікувати» [2, с. 11].

Спогади людей, яким випала можливість близько знати В. Гончаренка, неординарну, талановиту особистість, свідчать, що він був відвертим і вразливим. «Валерка був великою дитиною» [9], – згадує поет С. Колесников. На запитання, що дратувало письменника в сучасній українській дійсності, Б. Куманський критично відповів: «не любив биків-скоробагачків, бидло всяке, яке почало плодитися на початку дев'яностих. У нього й поезія на цю тему є – роман у віршах „Парад химер в Кіровограді”» [9]. Валерій Гончаренко написав твір про місто, з яким було тісно пов'язане його життя і творчість, п'ятдесят шість років із п'ятдесяти восьми він прожив у Кіровограді (Кропивницькому). Сигнальний примірник цього твору був виданий незадовго до раптової смерті письменника, книжки з друкарні він так і не встиг забрати.

В основі сюжету гротескного роману у віршах В. Гончаренка зображено дивовижну появу козака-характерника Мамає в українському місті Кіровограді, у якому, незважаючи на часи незалежності, панує задушлива атмосфера радянського минулого: «Мамай чвалав повільно містом / І дивувався і плювавсь, / І об сліди екскомуністів / На кожному розі спотикавсь» [6, с. 66].

Свого часу М. Бахтін писав, що в ХХ столітті відбувається «відродження» гротеску, хоча слово «відродження», на його думку, не зовсім прийнятне до деяких форм новітнього гротеску. Він виділяє дві його лінії: модерністську, пов'язану з традиціями романтичного гротеску, що розвивається «під впливом різних течій екзистенціалізму» і реалістичну, пов'язану «з традиціями гротескного реалізму і народної культури» [1, с. 339]. У «Параді химер в Кіровограді» переважає реалістичний гротеск, провідною особливістю якого є «зниження», тобто «переведення всього високого, духовного, ідеального, відхиленого в матері-

ально-тілесний план, у план землі і тіла в їх нерозривній єдності» [1, с. 312], при цьому великого значення надається сміху, який «знижує і матеріалізує» [1, с. 312].

У творі чітко виписаний маршрут подорожі персонажа: площа Кірова, пивбар, театральний сквер, готель «Турист», «подорож у минуле» (спода про Полтавську битву), «нічна мандрівка в парку імені Леніна» [6, с. 55], із вулиці Карла Маркса на вулицю Гоголя, площа Кірова – вимальовується своєрідне просторове коло, яке досить символічно починається й завершується в одному місці. Жанр і жанрові різновиди, за твердженням М. Бахтіна, визначаються хронотопом, у якому час – провідне начало. **Зміна романного масштабу є однією з «можливих форм жанрових трансформацій» [2, с. 21].** Із перших рядків роману В. Гончаренко окреслює місце й час початку низки химерних подій, які нагадують фантазмагоричні марення, переплетені з гротескно відтвореною реальністю:

В той час, коли від спеки мліли
Дерева, трави, ружі білі,
Вмивався потом вже стократ
Кіровоградський спекулянт,
І неймовірне літо наше
Несло на крилах дощ і град,
У вік двадцятий завітавши,
Прибув Мамай в Кіровоград [6, с. 34].

У підзаголовок твору письменник виніс жанрову дефініцію – гротескний роман у віршах, задаючи певну спрямованість рецепції. Жанровий підзаголовок, крім вказівки на першоджерело, може давати інформацію про «характер внесених змін, напрямки творчих пошуків письменника-реципієнта» [11, с. 34]. У світовій літературі відомі такі гротескні прозові романи, як «Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле, «Сімпліссімумс» Г. Гріммельсгаузена, «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта, «Життєва філософія kota Мурра» Е. Гофмана, «Майстер і Маргарита» М. Булгакова, «Острів пінгвінів» А. Франса, «Америка», «Процес», «Замок» Ф. Кафки, «Сновидний світ» Р. Арена, «Сто років самотності» Г. Маркеса тощо.

Як художній засіб гротеск «полягає у свідомому деформуванні, порушенні розмірів та форм предметів, перебільшенні (гіпербола) та применшенні (літота), шаржуванні, зображенні „світу навиворіт“, поєднанні несумісних ознак, різких контрастів» [10, с. 244]. Відтак, підзаголовок у романі у віршах В. Гончаренка є «показником свідомого вибору письменником оригінальної жанрової стратегії» [5, с. 285], актуалізує діалогічні зв'язки з жанровим каноном, акцентує експериментальність твору. Визначаючи свій роман гротескним, автор провокує гру з читачем та жанрові очікування, адже в українській літературі жанр роману у віршах, як правило, відносять до серйозної, а не сміхової літератури (за обсягом твір також близький до поеми).

Гротеск, на думку О. Ніколенко, виник на основі архаїчних міфів і в художній літературі з давніх часів був не просто витвором творчої фантазії, а відображав розуміння письменником світу в цілому. Дослідниця стверджує, що гротеск може вживатися в «різних значеннях: 1) *засіб* у художньому тексті („вкраплення” окремих гротескних образів, сюжетних ситуацій і т.д.); 2) *засіб організації тексту як цілого*» [12, с. 7]. Із виділених нею рівнів гротеску в структурі тексту для «Параду химер в Кіровограді» В. Гончаренка притаманні декілька: *художніх образів* – «поєднанні в одному художньому образі різномірних елементів, особливостей, ознак, функцій»; *сюжетно-композиційний* – «зрушення композиційних планів, різкі й неймовірні сюжетні повороти, немотивовані колізії, композиційний контраст і асиметрія, порушення сюжету шляхом вставок, відступів, відрізків, умовчувань»; *просторовий* – «звуження або розширення простору, вільне переміщення в ньому, неймовірні просторові утворення і деформації»; *жанровий* – «жанрова дифузія, подолання жанрових канонів, подолання й поєднання різних жанрових матриць, змішування жанрових ознак» [12, с. 7].

Архітектоніка «Параду химер в Кіровограді» В. Гончаренка включає десять глав і своєрідну післямову-звернення до читача. На початку кожної глави автор графічно виділяє курсивом лаконічний і оригінальний переказ її змісту з метою зацікавити читача, стимулювати роздуми над тим, про що буде йти мова далі. Ці «перекази» підкреслюють характерний гротескний стиль оповіді, завдяки нагромадженню влучних художніх засобів (епітети, метафори, семантична тавтологія), прийомів недомовленості, парадоксу, урізноманітнюють жанрово-стильову своєрідність твору. Наприклад, до третьої глави подано таке пояснення:

Дране сито дівяого настрою, Мамай і Марко Кропивницький на перехресті невеселих думок і вулиці Леніна. Козаку хочеться розвіятися у чужої молодіці наприкінці двадцятого століття [6, с. 43].

У романі у віршах О. Гончаренка має місце так зване «вкраплення» – *видіння* – й постмодерні тенденції переосмислення сучасної дійсності, адже, як зауважує В. Пахаренко, «мертво-механічна казарменість тоталітарних суспільств чи розбалансованість посттоталітарних, давали (дають) постмодерністові усі підстави трактувати повсякденне реальне життя як театр абсурду, апокаліптичний карнавал» [13, с. 123]. Письменник використовує *видіння* як художній прийом, своєрідну форму умовності зображення оточуючої дійсності (варто згадати поему Т. Шевченка «Сон», у якій із сатиричним пафосом відтворено вражаючі реалії державно-кріпосного ладу). За висновками Т. Бовсунівської, *видіння* органічно вплітаються в сучасні романні форми, як включений жанр, який сприяє розширенню інтертекстуальних меж. У Середньовіччі «домінуючою формою *видіння* була

екстатична подорож душі в іншому світі» [3, с. 458]. Надалі форми урізноманітнюються: на місці сакрального «приходить насамперед екстаз любовний (ще політичний, а врешті комічний, сміховий, пародійний)» [3, с. 458].

У постмодерній мистецькій практиці гра має «гатунок карнавальності <...> деструктивна, скерована contra, на руйнування певних уявлень, настанов» [13, с. 122], є шляхом наближення до серйозного. Основою гри є іронія: письменник, розчарований моральним занепадом суспільства, починає сприймати його «як пошлий балаган, театр трагіфарсу», «навмисне задля виразності підкреслює, гротескує цю балаганність світу» [13, с. 123]. У «Параді химер в Кіровограді» В. Гончаренка гротеск визначає стилістику й вибір художніх засобів, сюжетні перипетії, своєрідність описів, портретів, ситуацій, у яких розкриваються характери персонажів, проблемно-тематичний рівень твору. Гротеск «не обмежується згущенням химерного або абсурдного дискурсів, вдається до деструктивних прийомів та творення нових несподіваних зв'язків, що не підлягають логічним поясненням» [10, с. 244]. Таким, наприклад, є поява легендарного характерника в пострадянському Кіровограді. Письменник відтворює опис зовнішності Мамає в народній традиції сприйняття, додаючи гротескні деталі:

З'явивсь козак перед очима,
Зламавши круто дуги брів,
І шароварами рясними
Півплощі Кірова підмів.
В його зубах диміла люлька,
З якої дим повільно булькав [6, с. 34].

Дослідники акцентують, що в українській свідомості образ Мамає закарбувався в таких іпостасях:

- Мамає-характерник. Ворожа куля його не бере, хоча й не оминає;
- Мамає-воїн, але вкрай не агресивний: він захисник, а не зайда;
- Мамає-бабій і одночасно – монах, простодушний і мудрий чаклун;
- Мамає-лірник, «усевидючий Гомер, який розповідає засліпленим манкуртизмом малоросам героїчний міф про незнищенність українського духу і закликає до національної єдності» [4, с. 50 – 51]. У творі В. Гончаренка козаку вже тисяча літ минуло, він здібний до чаклунства, має сережку у вусі – неодмінний атрибут характерника. Його загадкова посмішка є знаменням чергової чудернацької вигівки, а всі дива у творі починаються після властивого жесту: «Крутнув свій вус, що чари множить» [6, с. 41].

У «Параді химер в Кіровограді» крізь призму критичного сприйняття головного героя подається стан суспільства, з яким Мамає знайомиться після появи на площі. Незвичність ракурсу зображення, як один із виявів гротеску («Із постаменту Кіров пальцем / На когось вказував. І хтось / Вер-

тівся перед об'єктивом» [6, с. 34 – 35]), створює комічний ефект і готує до рецепції наступної картини:

Стрибала мавпочка дражлива,
Бо сунув їй цигарку в рот
Якийсь підпилий ідіот.
На тлі готелю «Україна»
Брудна, неголена дитина
У шортах вицвіло-рудих
Втирала соплі з бороди.
Напівдівчатка напівголі
Смалили «Ватру». / «Гай-гай-гай,
Чому їх тільки вчили в школі?» –
Чухнув потилицю Мамає [6, с. 35].

Автор навмисне «збирає» на площі відповідний «контингент», щоб уобразити негативні тенденції сучасного соціокультурного буття. Подібні картини постають, коли здивований Мамає відвідує пивбар на вулиці Шевченка (у підтексті прочитується невідповідність розміщення подібного закладу), у якому зустрічає не менш колоритних персонажів: ледацюга, «алкаш», повія, сталініст, жовторотий молодик і хазяйка бару. Козак, спостерігаючи потворні натуралістичні картини: «Пливли бридкі червоні пики / У тютюновому диму. / Під стіл блював алкаш із гиком, / Весь час погрожував комусь. / Нарешті ткнувся носом в лутку. / В бокал сякалась проститутка. / І, люто дивлячись на всіх, / В честь Сталіна пиячив псих» [6, с. 36], – порівнює середовище, у якому опинився, з пеклом, чим дуже ображає й викликає лайку одного з відвідувачів: «Ти шо, пахан, таке говориш? / Чого базариш, сто чортів?» [6, с. 36]. Щоб провчити нахабу, характерник крутить вус, і вмить пивбаром «бісівське кодло розходилося» [6, с. 37]. Зображена гротескна ситуація «доводить умовність і невідповідність чуттєвого образу дійсності до майже повної нісенітності» [5, с. 73]:

Ці бісенята на столах
Таке творили – просто жаж!
Всі тхнули, ніби яйця тухлі,
Малу нужду справляли в кухлі.
Задерши хвостики цупкі,
Вони дражнили пияків.
Бісівське кодло розходилося:
Вертілось, билось, метушилось,
Гуло, пищало і ревло.
Ну, словом, весело було [6, с. 36 – 37].

Реакція розлюченого натовпу тільки розпалює Мамає, і він «начакловує» замість пива в бокалах молоко, іронізуючи із позірною гонору й нерозвиненості представників соціального маргінесу. Козак робить висновок про примітивність запитів більшості суспільства, зосередженого виключно на задоволенні матеріальних потреб: «Забудькувати вражі діти, / Яким би тільки в пельку лити, / Та добре черево напхати. / А на все інше наплювати!» [6, с. 40]. Нашадки відверто нехтують духовністю, тому й виростають з українців «холоу», які не вивчають історії, пісень і звичаїв свого

народу: «Виховують, як воду в ступі, / Товчуть з дитинства, тож маля / Белькоче мамі про рок-групи, / Але не знає Мамає» [6, с. 40].

Тема віковичного холуйства в романі є наскрізною, а саме слово декілька разів згадується в тексті як характеристика певних представників нації. За тлумачним словником, холуй – це «1. *заст., зневажл.* Лакей, слуга. <...> 2. *перен., розм.* Той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимсь» [14, с. 123]. Сумним прикладом сучасного покоління молоді є Рудольф (Рудь) Бидленко (прізвище та ім'я персонажа дають йому промовисту характеристику), який виявляє ініціативу познайомитися зі своїм прашуром із корисливих міркувань. Він хоче, щоб Мамай для свого нащадка (на думку Бидленка, прізвище на *-ко* – це вже привід вважати себе козаком), перетворив старий радянський запорожець на новенький мерседес: «Мені б такого „вороного“, / І більш не хочу я нічого!» [6, с. 41]. Мамай навмисне виконує його бажання дослівно – перетворює машину на баского коня. У ту ж мить прихильність та улесливе ставлення Рудольфа до Мамає зникають: «Верни машину, аферисте!» [6, с. 42].

Незважаючи на те, що всі події відбуваються в місті, з яким пов'язані творчі й життєві долі видатних українців: драматургів М. Кропивницького й І. Карпенка-Карого, прозаїків В. Винниченка і Ю. Яновського, музиканта Г. Нейгауза й композитора Ю. Мейтуса, художника-авангардиста О. Осмьоркіна та багатьох інших, – головний герой твору В. Гончаренка потрапив у цілком чужорідне для себе середовище. Для кировоградців Мамай – екстрасенс, маг, гіпнотизер, а, іншими словами, брехун і волоцюга, харцизяка й пройдисвіт:

Знічев'я він химерить всує:
П'яниць і шлюх гіпнотизує,
З чортами водиться, бо сам
Найближчий родич тим чортам.
Дивак з помий горілку точить,
Фонтан змінив на пивограй
І людям голову морочить,
Що ніби він якийсь Мамай [6, с. 39].

Від учинених ним див «Кіровоград розпух від пліток» [6, с. 39], а «брехня, немов закваска, / Заграла в головах дурних» [6, с. 40], через що Мамай сильно обурився, усі чутки про себе «скептично слухав / Сердито довгий вус крутив, / Кипів: „Нащадки слабодухі, / Куди вже вам до справжніх див!“» [6, с. 40].

Немудрі сучасники байдужі до національного минулого, уособленням якого є Мамай. Відчуваючи самотність під час мандрівки Кіровоградом («Мамай смоктав коротку люльку. / Було на серці в нього мулько» [6, с. 43]), козак намагається оживити історію в персоналіях і завертає в театральний сквер до пам'ятника Марку Кропивницькому, з ім'ям якого пов'язане створення першого в Україні професійного театру, але, крім тварин (собака, кіт), гранітним бюстом драматурга ніхто не

цікавиться. Мамай оживляє пам'ятник митця, який «не в душі явно» [6, с. 44], і вони ведуть між собою діалог. Козак здогадується, що Кропивницький обурений сучасним виглядом театру, адже на фасаді сучасний варвар «Своїм безглуздя розписавсь» [6, с. 44]. Нищівної саркастичної оцінки драматурга заслуговує й «реставрація» будівлі радянськими «майстрами» відповідно до запитів комуністичної доби: «<...> коли свиняче рило / В квітник посунеться, / Кругом / Запахне й ружа кізком» [6, с. 46].

Діалог Кропивницького й Мамає побудовано на зіставленні різнорідних планів зображення: гнів митця через те, що сучасні варвари все старе піддають небуттю, протиставляється в наступних рядках антитетичній і виразно гротескній картині:

Мовчала клумба піннобіла,
По Леніна собака бігла,
І, спантеличений украй,
Чухнув потилицю Мамай [6, с. 45].

На прохання драматурга, Мамай повертає його в минуле, а сам іде «розвіятися у чужої молодіці наприкінці двадцятого століття» [6, с. 43]. В. Гончаренко «осучаснює» народну традицію відтворення мотиву любовних стосунків Мамає з жінкою. Оскільки в романі все підпорядковано викриттю знецінення морально-етичних ідеалів на ґрунті пострадянських настроїв в українському суспільстві, то чужа молодия постає в образі розпусної місцевої повії Катрін, яка «корчить із себе секс-бомбу» [6, с. 46]. Вона зовсім не та грайлива й злегка лукава любка, у якої Мамаю хотілося «спочити душею» [6, с. 47], а нестямна бестія. Козак згадав, як йому довелося знати її тезку – Катерину Другу – набагато розпуснішу і страшнішу у своїх витівках:

Роздягну, простоволосу
На царськй ложі пуховім
Ї стискав Грицько Нечоса,
Князьок Потьомкін, дідько з ним!
Тобі в цариці ще повчиться
Розпусти справжньої, Катрін.
Вона, немов стара левиця,
Творила з кожним блудний гріх.
Бувало, у монаршім ліжку
Перекидалася на кішку
І полюбовника стократ
Тоді лизала аж до п'ят [6, с. 49].

«Недалека» і явно не обізнана з історією Катрін зажадала від характерника повторити полюбовні «подвиги» цариці, що викликало в Мамає різко негативну реакцію й сумний висновок: «Людські убожества і тайни / Плека історія сама» [6, с. 50].

У «Параді химер в Кіровограді» домінує викривальний сатиричний (нерідко доведений до сарказму) пафос у зображенні життєвих реалій сучасності, зокрема у перших чотирьох главах. Але «форми гротеску в літературі різні: від сатиричних до трагічних» [5, с. 75]. П'ята глава прий-

нята трагічним пафосом, оскільки, мандруючи містом, головний герой зупинився на кріпосних валах – мовчазних свідках страшної Полтавської битви й поразки гетьмана Мазепи зі шведами перед військом Петра І. Вишуканою метафорою («пам'ять спогадом стріля» [6, с. 50]) означено ретроспективне заглиблення в минуле рідного краю: «Мамай на мить заплющив очі, / І спогади, мов поторочі, / Тягли назад в Полтавський бій» [6, с. 50]. Він згадує 1709 рік: «Жахливими картинами кадрується кривавий бенкет нелюда Петра Першого» [6, с. 51]. Автор використовує оксюморон, щоб підкреслити нелюдські злочиння московського царя: «<...> братський кат / Стріляв, колов і вішав» [6, с. 51]. За своєю жорстокістю він порівнюється зі звіром: «<...> Гад / Тисячоголавий із Росії / Малят і неньок пожирав» [6, с. 51]; «Цей дикий цар, цей звір двоногий / Таке творив, що Бог здригнувся, / Що листям чорним з горя ясен / Осипавсь в марево п'янке» [6, с. 52]. Гротескний опис зовнішності Петра Першого водночас виявляє його нестримні деспотичні й садистські риси характеру, неконтрольовані напади агресії (В. Гончаренко, не порушуючи закони художнього зображення, історично правдиво показав особу царя):

Він божеволів і охоче
Бажав хохлам стонадцять бід.
І лізли злі булькаті очі,
Мов цибулини, із орбіт [6, с. 52].

Зовнішній портрет доповнюється внутрішнім, психологічним: «Він тишивсь мукою людською», «У кожнім жесті, кожнім слові / Вчувався деспота мотив» [6, с. 53]. У найстрашніших подробицях відтворено вияви люті й помсти українцям: «Мороз по спині йшов, коли / Хребти і ребра запорожцям / Ламали навчені кати» [6, с. 53].

В. Гончаренко проводить інтертекстуальні паралелі зі «Словом о полку Ігоревім», в основі сюжету якого – невдалий похід руських князів на половців. Це виявляється в стилізації під давньоруську літературну пам'ятку в рядках: «Черлений червень у Полтаві / У герці обірвав свій лет. / ...Скінчивсь урешті бій кривавий / І розпочавсь жахний бенкет» [6, с. 50]. Така згадка про трагічні уроки історії посилює драматизм оповіді в романі. «Я всіх царів російських бачив. / Бездарна і нікчемна рать / Якщо Петро – монарх найкращий, / То ж що про інших вже казати?» [6, с. 54], – з гіркою іронією Мамай. Про російських очільників комунізму, які успадкували владу монархів, не змінивши її суті та основ, ідеться в наступних розділах «Параду химер в Кіровограді».

У рядках: «Незрушний Ленін з постаменту / Дививсь мрійливо на смітник» [6, с. 55] – прийом парадоксу, крім зниженого (сатиричного) зображення вождя світового пролетаріату, творить символічний підтекст-характеристику теперішньої дійсності. Мамай оживляє пам'ятник, після чого відбувається «колючий діалог з Іллі-

чем» [6, с. 55]. Влучним штрихом письменник наділяє літературного персонажа рисами реальної людини: Ленін «незграбно <...> із постаменту зліз. / Рукою / Поправив кепочку просту» [6, с. 56]. Мамай не втрачає нагоди поіронізувати над ним: «<...> на посту / Величних днів соціалізму, / Мабуть, втомився ти стоять» [6, с. 56], – а також висловити справедливий докір за те, що своїми гаслами «<...> свічу / Людського розуму і честі / Задув на сім десятків літ» [6, с. 56]. Утім «вождь лукавомудрий» [6, с. 56] не бере на себе відповідальність за злочини своїх ідеологічних наступників, а навпаки, картає їх, що «не поспішали, в бога мати, / Усіх попів перестріляти, / І храми в тюрми обладнати!» [6, с. 57]. Мова очільника комунізму, «пересипана» лайливими словами й вульгаризмами, є виявом його безкультур'я й невігластва, неприпустимих для державного діяча, протиставляється ідеалу, виплеканому у свідомості громадян колишнього СРСР, на чому акцентує автор:

І скромний, добрий, наймудріший
Ілліч соратникам-вождям
Таких епітетів навішав,
Мов ними голови відтяв
Дегенератам, демагогам,
Кретинам, свиням, пиякам,
Які і так вмудрились довго
Тримати владу у руках [6, с. 57].

Відповідна бурхлива реакція характерника на ці слова: «Мамай дививсь отетеріло / У Ленінські очиці злі» [6, с. 57], – і справедливий висновок: «Які ж усі ви підлі духом» [6, с. 58]. Головний герой зіштовхує Леніна віч-на-віч з його ж «бридотним товариством» і влаштовує біля постаменту справжній «парад химер», який склала «вовча зграя комуністичних лідерів» [6, с. 58].

В. Гончаренко виявив неабияку художню майстерність у творенні галереї портретів радянських вождів, які вражають реципієнта виразністю й упізнаваністю завдяки низці подробиць-характеристик, закарбованих в історії і в пам'яті суспільства. Письменник жодного з них не оминув увагою й критичним коментарем із саркастичною оцінкою: «Сталевим зором грізно блискав, / З презирством дивлячись на всіх, / Залізний виконроб Держинський. / А поруч, ніби песик, біг / Миршавий Ягода. / Калінін / Трусив борідкою весь час. / І в ледве чутнім бурмотінні / То кляв, то славив Ілліча. / Склерозний Брежнев плував НАТО / З СРСР, як ніч із днем. / Під капелюхом плив крізь натовп / Лаврентій Берія в пенсне. / І, чавлячи безжално клумби, / Скосивши чубчик аж до брів, / Цибатий Сулов шкірив зуби, / Мов укусить когось хотів. / Повільний Сталін клешоного / У ролі мудрого вождя / Із себе корчив напівбога, / Яким зробився за життя. / А поруч Троцький недвозначно / Ковтав образливі слова. / І, кров'ю харкаючи, / Смачно / В дзьобату фізію плював. / Меткий Хрущов під абажуром / Своєї лисини сіяв, / Щось не-

пристойне балагуриє / І з власних жартів реготав» [6, с. 59].

Апогеєм нечуваного параду химер у Кіровограді стала боротьба за тимчасово звільнене Леніним «вигідне місце» на п'єдесталі, що викриває справжні причини жадоби влади – будь-як увіковічнити себе в історії. Оповідач з іронічною патетикою зауважує: «О більшовицька скромність вовча – / Брудної совісті прогрес – / Ти, наче фіговий листочок, / На членові КПРС» [6, с. 60]. Єдиним свідком фантазмагорії, вчиненої козаком, став двірник, який, споглядаючи цю химерну візію, «плювався, лаявся і хрестивсь» [6, с. 60].

Реципієнт є свідком змін емоцій Мамає: від щирого здивування побаченого життя сучасного українського суспільства (характерний багатозначний жест – чухнув потилицю), до спантеличення, скептичного споглядання, засмучення й злості на нащадків («Мамаю всі осточортіли» [6, с. 66]). Навіть останній діалог із Гоголем не може розв'язати його тугу, адже письменник теж змушений констатувати, що «...В круговерті / Часу зника славетних путь. / Вмирають генії безсмертні, / А мертві душі ще живуть» [6, с. 63]. Наостанок Мамає вирішив влаштувати ще один мітинг: «Не істеричний – історичний, / Де мовить істина сама» [6, с. 66], – у надії спробувати востаннє «струснути» свідомість нащадків, щоб вони отямалися від абсурду теперішнього буття:

Кіровоград, немов проснувся:
Заклекотів, завирував,
Аж Кіров злякано здригнувся,
Що з постаменту ледь не впав [6, с. 66].

Серед натовпу на площі також з'явилися Бидленко і Катрін, усі брутально ляляли характерника й висловлювали ганебні закиди: «„Котись до дідька, чортів діду! – / Ти навіть гірш, ніж комуніст! / Людинолюб!! Людинодурень!!” / Мітингував народ похмурий. / І, спантеличений украй, / Утік... навк від нас Мамає...» [6, с. 68]. Так закінчуються пригоди Мамає в Кіровограді.

Роман у віршах В. Гончаренка «Парад химер в Кіровограді» написаний чотиристопним ямбом із пірихієм. Письменник віддає перевагу традиції, оскільки силабо-тонічні розміри були панівними в поезії протягом двох останніх століть. Як зауважив І. Качуровський у «Метриці», це перший силабо-тонічний розмір, що увійшов в українську поезію [8, с. 25]. Зокрема, чотиристопним ямбом була написана «Енеїда» І. Котляревського. Такий збіг не випадковий, оскільки книга, у якій надру-

ковано аналізований роман у віршах, містить також поему-пародію «Кіровоградська Енеїда». Автор, безперечно, оцінив переваги цього віршового розміру: ямб легкий у прочитанні й сприйнятті, найбільше наближений до «живої», розмовної мови, доречний при гротескному висвітленні подій. У тексті немає поділу на строфи, хоча при уважному прочитанні умовно можемо виділити катрени з різними типами римування (суміжним і перехресним).

Про своєрідність гротеску у творі достатньо наведено прикладів, хотілося б виокремити й романну проблематику. В. Гончаренко в художній післямові вдруге вдається до жанрового визначення твору (вперше воно виникає в підзаголовку): «У химерному романі, / Спотикаючись не раз, / Я не гумор в слові гранив – / Більш плювався, ніж сміявся» [6, с. 69], а саме:

- нащадки не гідні слави своїх козацьких пращурів, які боролися за майбуття України («Дітьми карає мудро Бог!» [6, с. 34]);

- занепад духовності, моралі, культури в суспільстві, у якому живуть «думок і духу жебраки» [6, с. 46];

- низький рівень освіти й «ідіотизм провінціальний» [6, с. 40], на ґрунті якого поширюються будь-які найнеймовірніші чутки, плітки, практикується перекручування фактів;

- зосередження на матеріальному збагаченні й примітивних споживацьких інтересах;

- втрата національної пам'яті (не знають, хто такий Мамає), забуття національних трагедій (розправи Петра I з українцями після Полтавської битви), надання історії іншого змісту, що заважає визнати найбільшу загрозу для України – ворожо-го східного сусіда («А в нас цих „правд” було, як сміху. / Час кісточки всім перемив – / Від Переяславського лиха / До Горбачовських перемін» [6, с. 53]);

- спотворення естетичних ідеалів, продиктованих ідеологією чи політикою.

Отже, незважаючи на невеликий обсяг «Параду химер в Кіровограді» В. Гончаренка, погоджуємося із визначенням автора – це гротескний роман у віршах. Письменник, розкриваючи мандри національного героя Мамає одним містом України, показав масштабні негаразди суспільства, особливо з боєм говориться про те, що нащадки нехтують і «місцями пам'яті», і «героями» (П. Нора). Роман у віршах був написаний у 2000 році, а проблеми, порушені ним ще тоді, є актуальними й нині.

Література

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожинов – М. : Худ. литература, 1986. – С. 291 – 352.
2. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману / Тетяна Володимирівна Бовсунівська. – Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. – 368 с.

3. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник / Т. В. Бовсунівська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 519 с.
4. Галацька В. Л., Мироненко М. Л. Образ козака Мамає в українському фольклорі та його інтерпретація в національному кінематографі / В. Л. Галацька, М. Л. Мироненко // Український смисл. – 2007. – № 1 – 2. – С. 49 – 57.
5. Галич О. Загальне літературознавство : навч. посіб. / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – Рівне : КП «Рівненський Будинок науки і техніки», 1997. – 544 с.
6. Гончаренко В. В. Парад химер в Кіровограді // Гончаренко В. В. Парад химер : поема-пародія, гротескний роман у віршах / В. В. Гончаренко ; ред. В. В. Бондар. – Кіровоград : Центр.-Укр. вид-во, 2000. – С. 33 – 69.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.
8. Качуровський І. Метрика : підручник / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 120 с.
9. Крупський В. ...І жив як поет / В. Крупський– [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.vchirka.com.ua/zhiv-yak-poet>.
10. Літературознавча енциклопедія : [у двох томах]. – Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванова, П. Рихла]. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
12. Николенко О. Гротеск в романтичеському, реалістичеському і модерністеському дискурсі (Э. Т. А. Гофман, Н. В. Гоголь, М. А. Булгаков) / Ольга Николенко // Філологічні науки: Зб. наукових праць. – Полтава, 2012. – Вип. 10. – С. 3 – 20.
13. Пахаренко В. Ходіння по лезу : гра у постмодерні / В. Пахаренко // Світо-вид. – 1997. – Ч. 1 – 2 (26 – 27). – С. 122 – 124.
14. Словник української мови : [в 11 т.] / Академія наук УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Т. 11. – К. : Наук. думка, 1980. – 768 с.

Валентина Беляцкая
**ГРОТЕСКНИЙ РОМАН В СТИХАХ В. ГОНЧАРЕНКО:
 ПРОБЛЕМА ЖАНРОВОГО СВОЕОБРАЗІЯ**

В статті вперше розглянуто роман Валерія Гончаренка «Парад химер в Кіровограді», який в жанровому підзаголовку визначено як гротескний роман в віршах. Акцентовано на жанровому своєобразі твору, проблемах, притаманних роману: формальних (обсяг, архітектура, зобразовувальні засоби) і змістових (пафос, ідейна і проблемно-тематична спрямованість), рівень художнього майстерства, конструктивних рис гротеска.

В основі сюжету роману в віршах мотив подорожі національного героя козака-колдуна Мамає по вулицям і площалям міста Кіровограда (Кропивницького), в якому піднімаються масштабні проблеми суспільства в час незалежності, тому і домінує образливо-сатиричний (нерідко доведений до сарказму) пафос в зобразованні життєвих реалій сучасності, осуджається недалекість і безпам'ятність нащадків.

Ключевые слова: роман в віршах, гротеск, жанр, Мамає, сюжет, мотив.

Valentyna Biliatska
**THE V. HONCHARENKO'S GROTESQUE POEM-NOVEL:
 THE PROBLEM OF GENRE PECULIARITY**

The article first reveals Valerii Honcharenko's novel "The parade of chimeras in Kirovohrad" that is determined as the poem-novel in its sub-title. It is accented on genre peculiarity of the article, problems peculiar to the novel: formal (the capacity, architectonics, depicted and expressed means) and genre forms of plot (pathos, ideological and problem and thematic orientation), the level of artistic ability, structural features of grotesque. The plot of the novel in verses motive of a travel of the national hero Cossack Mamai around the streets and squares in Kirovohrad (Kropyvnytskoho) in which large problems of society during the independence are shown, therefore dominates accusatory and satirical (sometimes gaining sarcasm) pathos in depiction of alive reality, recklessness of ancestors is censured.

Keywords: poem-novel, grotesque, genre, Mamai, a plot, motive.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2016 р.

© *Біляцкая Валентина Петрівна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.